

TAMID – MINDIG

Állandóság, változás, kiállítás, tér, város, séta, múzeum

A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár 2017 őszén nyitotta új állandó kiállítását *Tamid – Mindig* címmel.¹ Másfél évvel korábban készült a múzeum 100 éves fennállását a gyűjtemény kritikai bemutatásával ünneplő *100! 100 év – 100 tárgy* című kiállítás,² és jelenleg is zajlik az állandó kiállítás második fejezetének kidolgozása, közben megnyílt a Síp12 Galéria és Közösségi Tér önálló közösségi programokkal és művészeti kiállítási programmal.³ Az állandó és a félállandó (kritikai gyűjteményi) kiállítás egy éveken keresztül tartó, sodró folyamatba illeszkedik tehát (amely évekkorábban az intézmény levéltárából indult), a múzeum új tudományos és társadalmi alapokra helyezésének kísérletébe, amelyben a gyűjteményi tudás, a tárgyak, a dokumentumok és a közösség együtt formálódnak. A *Tamid – Mindig* ennek a munkának és gondolkodásnak egy állomása: nemcsak a múzeumi gyűjteményt, a zsidó kultúra tárgyi örökséget és a judaizmus alapjait vizsgálja, hanem a kiállítótérre befoglaló levéltári és múzeumi épületet is bevonja a gondolkodásba, továbbá a kertet és a városi környezetet is a történet részévé teszi. Az eltérő trópusok összehangolása, illetve a témák és gondolatok egymásba fűzése múzeumi műfajokon keresztül valósul meg.

Állandóság

A *Tamid* jelentése: ismétlődően, visszatérően, állandóan; a kiállítás címére fordítva: *Mindig*. A címválasztás azért izgalmas intro, mert egybekapcsolja az állandó kiállítást mint műfajt a zsidó kultúra, zsidó élet örök körforgásában rejlő állandósággal. És különösen szellemes, mert egyben el is bizonytalanítja ezeket az állandóságokat: hiszen a gyűjteményekből rendezett állandó kiállítások annak ellenére, hogy a hosszú táv

múzeumi formái, valójában sosem teljesen állandók és változatlanok: szüntelenül dolgozunk velük, újabb és újabb rétegekkel és jelentésekkel töltjük fel az évek során. A változtatások alapulhatnak állományvédelmi szempontokon (bizonyos forrástípusok, mint a fotó és a grafika például nem bírja éveken át a kiállítást, pihentetésre, cserére van szükségük), vagy tudományos ambíció, amely teret enged újabb és újabb források, gondolatok és kutatási eredmények bemutatásának. A zsidó élet örökkévalósága és körforgása pedig ugyancsak egy mítosz: az erős tradíció ellenére képlékeny, nyitott és változó, az egyének és közösségek szüntelenül formálják, alakítják és kommentálják örökségüket. A címben rejlő evidens összeolvashatóság, s egyben azonnali elbizonytalanítás nagyon jól áll a kiállításnak: olyan formálható teret és közeget teremt, amelyben egyfelől jelen van a stabilitás és az egyensúly, másfelől a kérdésekbe rejtett bizonytalanság és alakíthatóság. A kiállítás prezentációs eszközei pedig támogatják ezt a gondolkodásmódot. Az alábbiakban áttekinthetem a kiállítás témaköreit, a tárgy- és szöveghasználatát, a kommentálás és kérdés lehetőségét, majd a térformálást és a vizuális gondolkodás gyakorlatát.

Témák és tárgyak: a zsidó idő és a zsidó tér

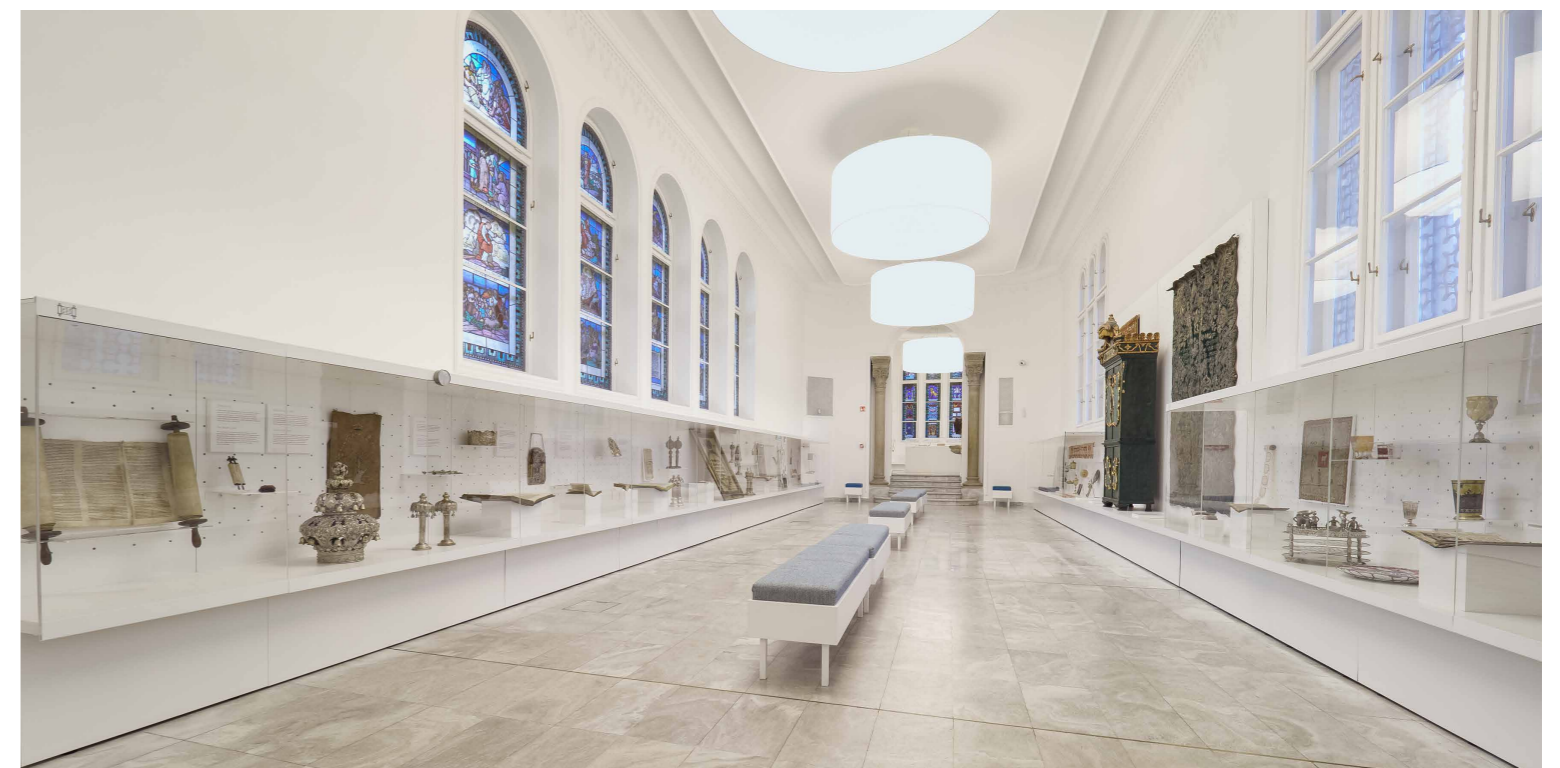
A kiállítás a zsidó élet időfelfogásával indul. Ehhez olyan tárgyakat kapcsol, amelyek az idő múlását és körforgását, a rituális és mindennapi regisztereit, illetve a múlt és a jövő közötti kapcsolatot szimbolizálják: sófár, kézzel írott naptár, imakönyv, óra. Az utolsó terem pedig a zsidó tér és térhasználat egyfajta olvasatát adja: Jeruzsálemből, Tel Avivból, Auschwitzból, Galíciából és a szentföldről származó tárgyakkal, a Zsinagóga előtti tér névadója, Theodor Herzl arcképével díszített kitűzővel, a II. világháborúban a Nemzeti Múzeum pincéjében megmenekült műkincsekkel – a térszemlélet sajátos és elgondolkodtató olvasatával. A két téma – idő és tér – pedig nemcsak tartalmilag, hanem vizuálisan is keretezik a teret: a kiállítás vizuális alapkarakterét meghatározó, fal mellett húzódó vitrinsortól karakteresen eltérő, körbejárható, magas hengeres vitrinekkel, amelyek a felületükön is tovább viszik az időre és térre vonatkozó gondolkodást.

Az idő-teremben indul a hétköznapokat, azok körforgását bemutató tárgyak és történetek sora: a mindennapokat meghatározó otthon, a zsidó lakás legfontosabb „kísérőivel” (mezusa és háziáldás), a hétköznapokat tagoló (reggeli és esti) imákhoz kapcsolódó tárgyakkal, amulettel, a hétköznapokból a szombatba átvezető egyik legfontosabb tárgycsoporttal, a lámpásokkal. Ezek mindegyike utal arra az állandó körforgásra, amely a mindennapokat, illetve a heteket, az éveket és az életet jelenti, de fontos a válogatásban a múzeumi gyűjtemény szerepe, gyarapodásának módjainak időbeli eltérései is: míg az alapítás idején akár közvetlen használatból is kerültek tárgyak a gyűjteménybe, addig 1944 után egyre gyakoribb a *megmentés* és a *lelet* metaforával leírható gyarapodás, amely esetben a használati kontextusuk megfejtése időigényes, forráskutatásokat is mozgósító vállalkozás. Mára a hagyatékok szerepe vált meghatározóvá, ahol a mindennapi praxis ugyancsak távoli vagy nehezen rekonstruálható valóság. A témák és a tárgyak mellett határozottan jelenlévő gyűjteményi szempontok már a *100!* kiállításban is fontos gondolati ívet jelentettek, ami egészen más megvilágításba helyezi a kronológiát mint

gyűjteményszervező szempontot – és ha egy kiállítás az idővel indítja az elbeszélést, ez korántsem lényegtelen megközelítés.

Már a Szombat esetében is nyilvánvaló azonban, hogy nem pusztán az időről, hanem a közösségről is beszél a kiállítás: „Nem a zsidóság tartotta meg a Szombatot, hanem a Szombat tartotta meg a zsidóságot.” – ahogy a régi zsidó mondás fogalmaz. Tehát az idő, a hétköznapok, az ünnepek és a tér csak annyiban izgalmas és releváns téma, amennyiben az emberekről, a közösségről, a városról és arról az országról szól, amelyben a zsidó családok és közösségek élete zajlott. Szereplők nélkül a történet értelmetlen lenne. A szereplők azonban nemcsak a zsidó történelem, hanem a múzeum történetének is meghatározó részei: tehát nemcsak szereplői, hanem létrehozói, alakítói, fenntartói és használói egyaránt. A Szombat két irányba indítja az idő, a tér, az egyén és a közösség kapcsolatrendszerét: egyfelől az éves körforgásba kapcsolódó ünnepek (Peszah, Savout, Szukkot, Ros Hasana, Jom Kippur, Hanukka, Purim), valamint a rítusok során használt szimbolikus tárgyak felé, másfelől az egyéni életciklus (születés, házasság, halál) rítusainak tárgyai és szimbólumai irányába. Míg a naptári ünnepek segítenek számolni az évet, vagyis a napok, hetek, hónapok és évszakok múlását, addig az egyéni élethez

© Fotó: Ritter Doron

1 <http://www.milev.hu/aacutellandoacute-kiacutelliacutetaacutes--tamid-mindig.html>
 2 <http://www.milev.hu/blog/100-ev-100-targy>
 3 <http://www.milev.hu/siacutep12-galeacuteria-eacutes-koumlzoumlsseacutegi-teacuter>

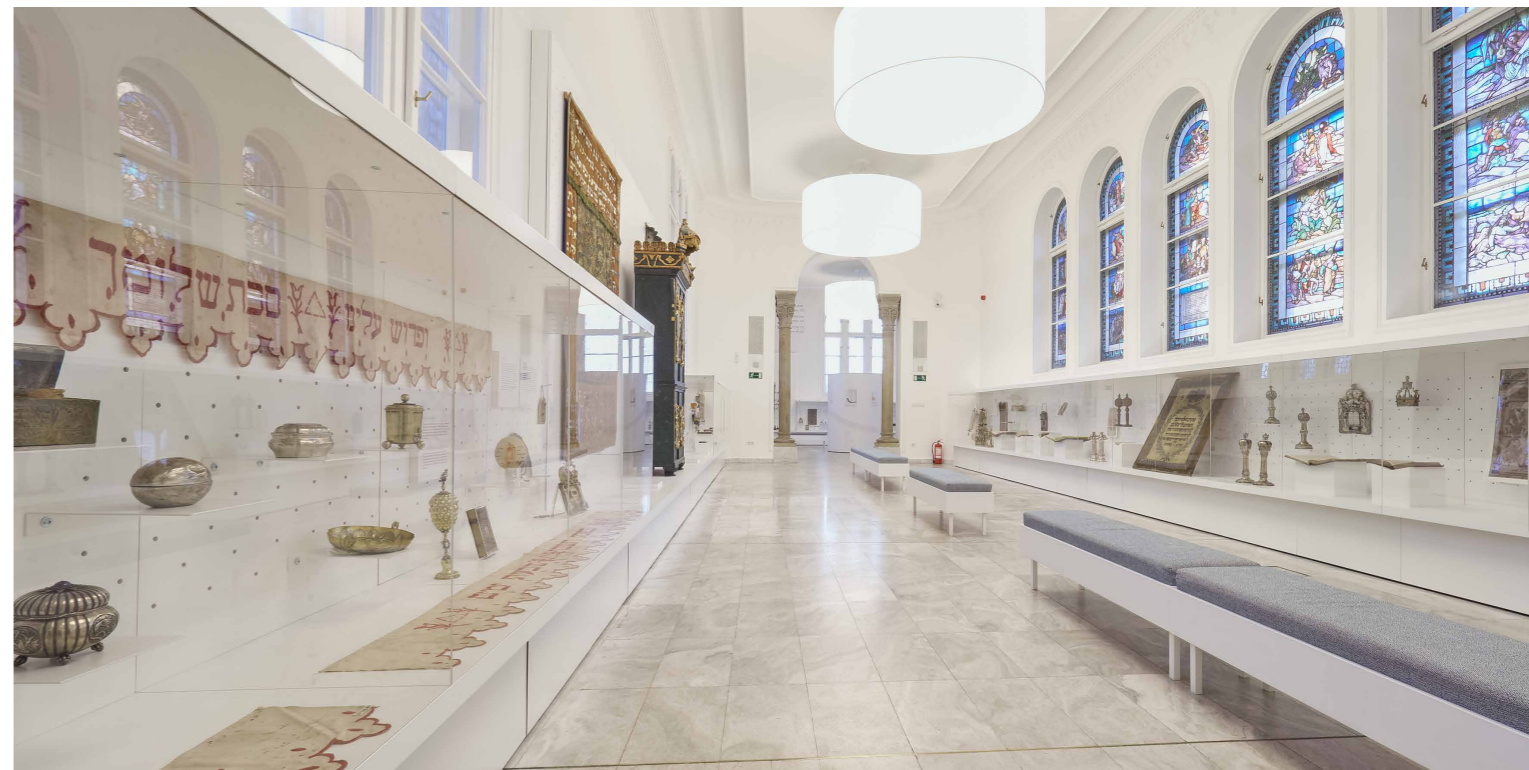
© Fotók: Ritter Doron

kapcsolódó rítusok az emberi élet ciklusát rajzolták és erősítik meg. Az ünnepek mind-egyikében fontos elem a Tóra-olvasás, így a Tóra mint kiemelt, egyben összekötő tárgy egyértelműen fontos – a tárgyhoz kapcsolódó muzeológiai, interpretációs és reprezentáció dilemmákkal együtt. Kiállítható-e a Tóra? – hangzik a kérdés a kiállítás egy pontján. „Tóra még akkor is tiszteletet érdemel, ha sérült vagy hibás, azaz rituális célra tovább már nem használható. Méltóságának megőrzése érdekében ilyenkor rituálisan eltemetik. Kitekerve, írását felfedve hagyni sem szabad. Mi mégis bemutatathatjuk, mert Budapesten Kohn Sámuel rabbi 1896-ban megfogalmazott döntése alapján ez kiállításban, oktatási céllal engedélyezett.” – szól a múzeumi (kurátori és rabbinikus) válasz. Ami egyben azt is mutatja, hogy a múzeum számol a látogatók gondolkodásával, kérdésekre ösztönöz, a kérdésekre pedig a zsidó hagyomány és örökség felől keres válaszokat és kommentárokat.

A zsidó időfelfogás és időhasználat mellett a zsidó térfelfogás és térhasználat az állandó kiállítás másik átfogó témája. Kiemelt szerepet kapnak a történelem kiemelt helyei: Jeruzsálem, Tel Aviv, Auschwitz, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum (amelynek pincéjében a Zsidó Múzeum elrejtett gyűjteménye 1943-tól vésztele át a második világháborút)

és Dohány utcai telek, egykori és mai épületeivel és tereivel: a Múzeum előtti térrel, a tömegsírként majd sírkertként működő belső kerttel.

Ha nemcsak a kiállítás témái, hanem a múzeum és a levéltár gyűjteménye felől is rátekinünk az új állandóra, akkor azonnal láthatjuk, hogy a teremsor méretéhez képest nagyon jelentős, több mint 300 tárgyat bemutató tárlaton járunk. A kiállítási kollekció pedig rendkívül komplex: találhatunk magas esztétikai kvalitással elkészített, nemes anyagokból készült tárgyakat ugyanúgy, mint mindennapi, egyszerű, elsősorban használatuk, társadalmi és kulturális közegük miatt értékes tárgyakat, amelyek vagy adományozójuk, vagy hétköznapi státuszuk miatt fontosak. Rövid kísérő szövegek segítségével gondolkodhatunk az esztétikai minőség szerepén, a giccs fogalmán, azon, hogy miért állít ki egy múzeum „koszos” tárgyakat, hogy a kosz – a használat szimbolikus szerepén keresztül – miként válik egy tárgy immanens részévé. Továbbá azon is, hogy a rituális használat során a minőség megformáltsága, a divatos forma és az esendő anyagokból, esetleg újrahasznosítással házilagosan használt tárgyak jelentősége miben más, múzeumi szerepük mitől különböző? Vagy akár arról is, hogy a nosztalgia miként itathatja át a személyes történeteken és tapasztalatokon keresztül a múzeumi tárgyakat, és miként válhat ki akár a nézőkből is hasonló érzéseket. Amit viszont a félállandó, kritikai gyűjteményi kiállításon már megtanulhattunk, hogy fontos, elsődleges szempont a tárgyak válogatásában és interpretációjában a származás és a gyűjteménybe kerülés – ajándékozással, adományozással, vásárlással, hagyatékkal, visszazármaztatással stb. – az a *Tamid – Mindig* terében is kiemelten szerepet kap. Hiszen éppen ezen jellemzőjük teszi alkalmassá a múzeumi műtárgyakat arra, hogy műkincs karakterük mellett arra a kulturális, politikai, történelmi és mindennapi használat közegre is rámutassanak, amely nemcsak a tárgyak, hanem az elmesélt múzeumi történet közvetlen kontextusát is jelenti. De míg a *100/100 év – 100 tárgy* kiállításban ezek az információk a bemutatott tárgyak mellett a tárgytörténet részeként jelentek meg (a gyűjteménybe kerülés szerinti időrendben), addig a *Tamid – Mindig* kiállítás esetében ezek az

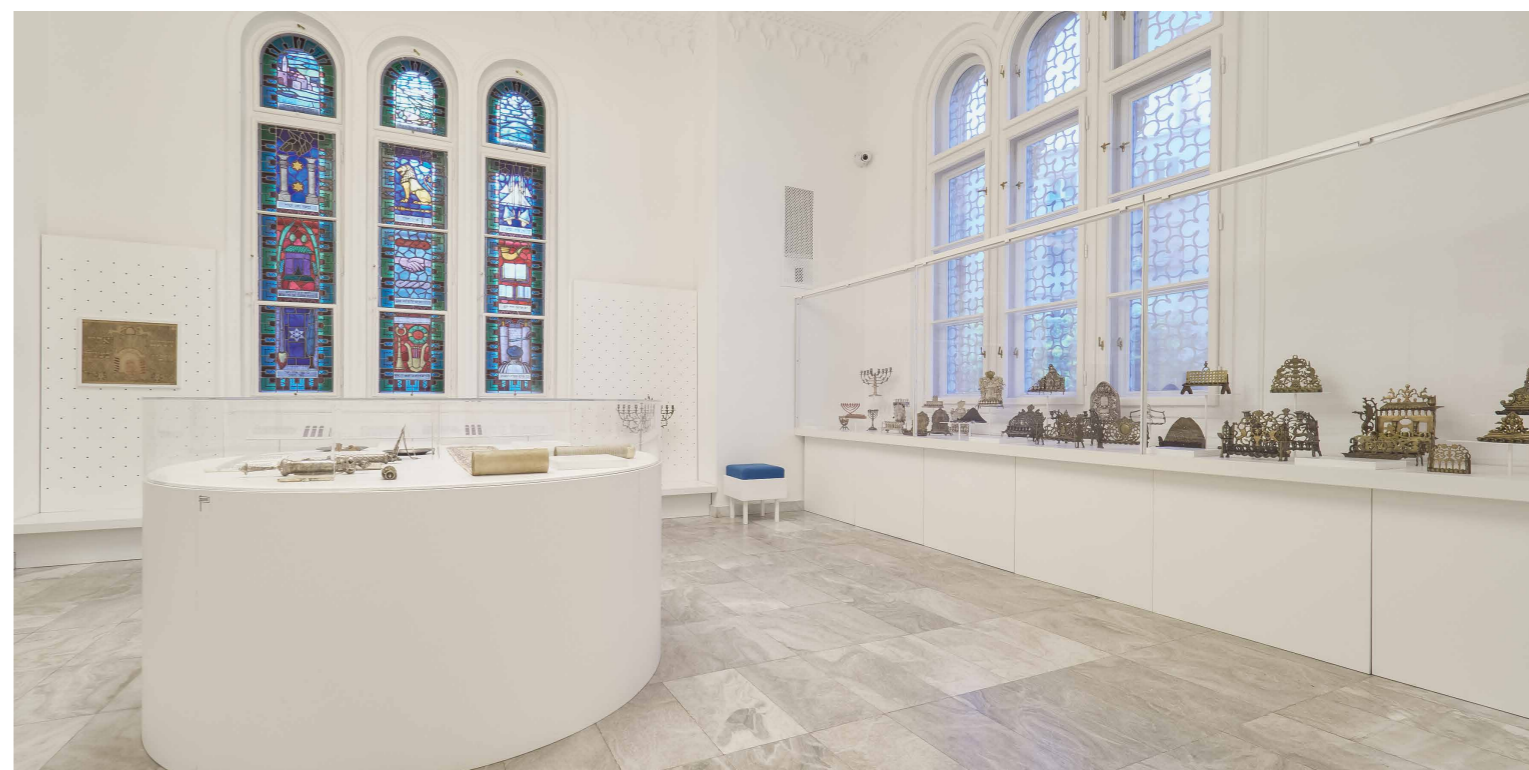

információk csak adatszerűen, a tárgyfeliratokban olvasható, tágabb összefüggéseit a kiállítás weboldalán érhetők el egy applikáció segítségével. Ez másfajta nézői, múzeumhasználói attitűdöt és stratégiát kíván, egyben a fejlesztés terepét is jelenti.

Szövegek és kommentárok: a kiállítás ideje és tere

A *Tamid – Mindig* című állandó kiállításban az idő és a tér, a hétköznapiak, ünnepek, életfordulók és események mellett fontos szerepet kap egy másik regiszter is: ugyanis a tárgyak mellett a kurátor (TORONYI ZSUSZANNA) és

a rabbi (DARVAS ISTVÁN) is kvázi közvetlenül beszél a közösséghez és a nézőkhöz. Ezek általában többes szám első személyben megírt szövegek, amelyek olvasásakor nemcsak a szerzők, hanem a látogatók is a közösség részévé válhatnak. A szövegek nem közvetlenül egyes tárgyakhoz kapcsolódnak, hanem általánosabb témákra, értelmezési lehetőségekre, kérdésekre hívják fel a figyelmet.

A kiemelt témák egy része információkat és alapvető tudásokat közvetít: a zsidó ünnepekről, a zsidó otthonról, egy-egy tárgytípus rítusokban betöltött szerepéről, vagy néhány fontosabb szimbólum jelentéséről. De a legtöbb szöveg nem a tárgyak első pillantásra befogható hétköznapi vagy ünnepi szerepét írja le, hanem ezek műtárgylétéhez fűz kommentárt: melyeket a kutatás és a múzeumi értelmezés folyamata hozott felszínre. Ilyenek például a tárgyak tárolásának lehetőségei és nehézségei, gyűjteménybe kerülésük körülménye vagy története, a szennyeződés és a giccs múzeumi/gyűjteményi helye és szerepe. Továbbá olyan belső tartalmak is megjelennek, amelyek az intézménykritika felől izgalmasan igazán: mit jelent például egy múzeumi kezdeményezésére készített képsorozat esetében a nosztalgia, mit kezdhetünk ezzel a mai munkában? Miként legitimálja az intézményi gondolkodást a közösség és a múzeum? Mi a szerepe a tárgyak esetében az újrahasznosításnak, és miként alakul át, alakítja át a történelem a múzeumi műtárgy fogalmát, a gyűjteménybe kerülés lehetőségeit? De ugyanehhez a problémakörhöz tartozik a fentebb már említett kérdés: hogy kiállítható-e a rituális/vallási használatból kikerült tóratekeres, amely a zsidó kultúra és a múzeumi világ közötti egyik fontos feszültséget teszi láthatóvá. A kurátor és a rabbi szövegei tehát rabbinikus tanításokat is tartalmaznak, de akik figyelmesen

olvassák ezeket a rövid (400-500 leütés) szövegeket, ráérezhetnek, hogy ezek a gondolatok segítenek látni, nézni, értelmezni a tárgyakat, a témát és a múzeumot.

Az összeolvasást és összenézést erősíti a tárgyak térbeli elhelyezése, a térhasználat és a térformálás koncepciója. Speciális adottság, de a tárgyak maguk is idézhetik, vagy illusztrálhatják a várost. A szombatot búcsúztató havdala szertartás egyik szimbolikus tárgya a toronyalakú fűszertartó, ami az isteni erő és segítség szimbóluma a szombati liturgia szerint. Az egyes háztartásokban használt fűszertartók gyakran idézik az adott hely építészeti elemeit, akár templomok tornyait. A kiállításban látható fűszertartók elrendezése nemcsak egy különös, tornyos város makettjeként is olvasható, hanem akár megtalálhatjuk a város egyes elemeit, vagy ezekre emlékeztető formákat is. Két teremmel később a hannukai mécsesstartókból láthatunk egy nagyobb, harminchat darabos kollektívot – a terem ablakába helyezve. Ez az elhelyezés nem pusztán a praktikus, helykihasználásra épül, hanem utalás egy városi gyakorlatra, miszerint a hanukkai menórát a meggyújtott lángokkal a lakások közterületre néző ablakaiban helyezik el. Ezért került a kiállításban is a térre néző alacsonyabb ablakba – ahogy erre a rövid kuratori szöveg is figyelmezteti a látogatót. A városkép látványa, illetve a ház/lakás és az utca kapcsolata mellett a keleti irány, az otthon és a múzeumi tér is összeér egy térszelet erejéig. Az utolsó terem keleti, Jeruzsálem néző falára kerültek ugyanis a mizrah (kelet) táblák, amelyek a zsidó otthonokban, ahonnan a táblák származnak, ugyancsak a lakás keleti falát díszítették. Kelet a történelmi múltban az „aranykort” és a messiási időkben bekövetkezett megváltást szimbolizálja – ami a mizrah táblák mellett elhelyezett szövegben olvasható.

A múzeumi tér, az otthon és a város gondolati hangolása rejtett rétege a kiállításnak, felfejtéséhez idő, figyelem és kíváncsiság szükséges, viszont rámutat egyfajta tudatos, egyben játékos szerkesztői, kuratori és tervezői gondolkodásra. A megfajtást segítheti két fontos elem, ami egyfelől a kiállítás térformálását explicit módon is mutatja, másfelől intellektuális és

történeti réteget komponál a koncepció térre és a vizuális nyelvre fordításába. A kiállítás középső terme, ami a naptári ünnepek és az emberi társadalmi létének ciklusaihoz és rítusaihoz kapcsolódó témákat és tárgyakat rendez össze, színes üvegablakokkal keretezett. Ezek eredetileg nem a múzeumépület ablakai, hanem az 1931-ben megnyílt Zsidó Gimnázium zsinagógáját és lépcsőházát díszítették. Az épület a második világháborúban súlyos károkat szenvedett, az iskolát 1950-ben államosították (ez a mai Radnóti Gimnázium), a nem kívánatos tartalmakat – mint a bibliai jeleneteket tartalmazó üvegablakok – eltávolították. Tizenkét ablak került a Zsidó Múzeumba, ezután épületek be a múzeum terem sorának falába. A *Tamid* – *Mindig* című kiállításban a Szukkot, a Jom Kippur, a Ros Hasana, illetve a halál, a házasság és a bar micvá jelenetek és a kiállítás ugyanezen témái remekül hangolhatók egymáshoz. Így a terem és szimbólumrendszere (egyben története), és a kiállítás témái a történetek és a szimbólumok szintjén párbeszédbe kerülnek egymással. A kérdés persze újra csak jogos: elég felkészültséggel rendelkezünk-e látogatóként, hogy ezt a finoman hangolt, intellektuális és szimbolikus rétegekben gazdag összefüggésrendszert megfajtsuk? Egyrészt annak, akinek elég felkészültsége van ehhez, korántsem lehetetlen vállalkozás – mégha csak utalás szinten is –, másfelől a kiállítás látogatását

rengeteg tárlatvezetés segíti, akik ezt igénybe veszik, azok kapaszkodót, keretet egyben átfogó képet is kaphatnak a kiállításához.

A legdrámább térhasználati kompozíció a kiállítás utolsó termében, annak északi falán, egy ablakon való kinézéshoz kapcsolódik: a téma a holokauszt, a kilátás pedig a magyarországi holokauszt legnagyobb tömegsírjára, a Dohány utcai zsinagóga kertjére nyílik. A kiállítás az ablak előtt elhelyezett vitrinnel, az abban látható tárgyakkal (sárgacsillag, gettóban írt privát napló, memorbuchok) és a történeti léptékeket, a tömegsír, a temető képét mutató kilátással zárul.

A fűszertartókba rejtett városképi látvány, az épület város felé néző ablakába helyezett menórák, a kelet funkcionális elhelyezése a kiállítás terében, végül az egykori Zsidó Gimnázium színes üvegablakainak kiállítási témákkal való hangolása és a tömegsírra nyitott tér együttesen, egymást erősítve beszélnek – a kiállításban konkrétan megfogalmazott térre vonatkozó témákon túl – a zsidó térhasználat összetett, jelentéstartó világáról. Ebben a történetben a múzeum, a múzeum új állandó kiállítása fontos origópont: tartalmilag, formailag és esztétikailag egyaránt. A koncepció felhasználja a témák és a tér adottságait, előnyt kovácsol az amúgy egyáltalán nem könnyű térből, egyszerű virtinarchitektúrát rendel hozzá (látványterv: atelierarchitects; KIS-GÁL ZSUZSANNA, KIS-GÁL GERGELY, PETRÓ MARGÓ), amitől csak két ponton lép el: az idő és a tér végtelenségét is szimbolizáló, a henger alakú vitrinekkel. Egyszere használja tehát a kontextusokat leválasztó *white cube* megközelítést, és a művészeti múzeumokra oly jellemző, korszakokra és stílusokra is utaló kontextusteremtést. Ez egy nagyon finom játék, ami elegánssá, mégis nagyon plasztikussá teszi a teret, s benne a tárgyakat. Annak ellenére, hogy a tér alapvetően a lineáris történetmesélést támogatná – négy egymásba nyíló terem –, a koncepció és a komponálás rétegzettség és multiperspektivitása oldja a linearitás egyszerűsítő beszédmódját, és olyat lassú sétát kínál a látogatónak, amely egyszerre vezet a múzeumi gyűjteményben, a zsidó kulturális örökségben, az épületben, az egykori gettóban és a közelmúltbeli és mai városban egyaránt.

© Fotók: Ritter Doron

